

סימן ה

עקירה והנחה מעל מקום ד' על ד' טפחים

- פתיחה
- מבנה הסוגיה העיקרית
- "פחות משעור זה לא ינחו בו הדברים המונחים שם"
- שיטת ר"ת – "כן היה מסתמא במשכן"
- שיטת ר"י – "אין מקום חשוב בפחות מד'"
- שיעור ד' על ד' טפחים כחלק מהגדרת "הוצאה" או כפרט בדיני שבת?
- מקור דין 'הנחה' לשיטת ר"י
- סיכום

פתיחה

בשיעורים הקודמים עסקנו במעבר מהתייחסות להוצאה כמעבר מפנים לחוץ להוצאה כ'עקירת חפץ ממקומו' (כפי שהיא מוגדרת בבבלי). עסקנו גם ביחסים שבין שלושת השלבים המכוננים את מעשה ההוצאה – העקירה, ההוצאה, וההנחה. בשיעורים הבאים נעסוק בתנאי נוסף ליצירת מעשה ההוצאה, הצורך הן לעקור והן להניח את החפץ על מקום בגודל של לפחות ד' על ד' טפחים.

בתנאי זה ישנו חידוש גדול והוא שונה מהותית משאר מאפייני ההוצאה שראינו עד כאן. בעוד שהעקירה וההנחה הם חלק מההתרחשות ההוצאה עצמה, תנאי זה מתייחס אל המרחב בו מתרחשת הפעולה.

דין זה לא מסתדר בפשטות עם התיאור שבמשנה לפיו ישנו חיוב כאשר החפץ עובר מיד בעל הבית ליד העני, ובכך עוסקת הסוגייה בבבלי.

בשיעור זה נציג תחילה את מבנה הסוגיה (בה נדון בהרחבה גם בשיעורים הבאים). לאחר מכן ננסה להציג שלוש שיטות בראשונים המחדדות הן את הסברא והן את המקור לדין זה. לאור שיטות אלו, ולאור היסודות שראינו עד כה נבחן מחדש את מהותה של מלאכת ההוצאה.

בשיעורים הבאים נרחיב את הדיון ברשימת החריגים שנמנו בסוגיה ונבחן אותם לאור ההבנות היסודיות שנציג בשיעור זה.

מבנה הסוגיה העיקרית

כאמור בשיעור זה נבחן את השיטות השונות של הראשונים בהבנת מקור הכלל ומשמעותו לדין הוצאה. כדי להבין לעומק את שיטות הראשונים נסקור בקצרה את השתלשלות הסוגיה, שהרי אי אפשר להתעסק רק ב"כלל" המחייב מקום ד' על ד' טפחים ולהתעלם מהקושי הגדול שביישומו, בשיעורים הבאים נבחן הן את המסקנה ההלכתית של הסוגיה, והן את החריגים הרבים שלה שמוצגים בתוך מהלך הסוגיה.

כאמור הגמרא פותחת את הדיון בשאלה על המשנה מתוך כלל עקרוני בדיני הוצאה:

אמאי חייב? והא בעינן עקירה והנחה מעל גבי מקום ארבעה על ארבעה,
ולכא!

בבלי, שבת ד ע"א

הגמרא לא מביאה מקור לכלל זה, אולם ברור שהכלל הזה בלתי אפשרי בתיאור המשנה שהרי ידם של בעל הבית והעני, לעולם תהיינה בשיעור קטן מד' טפחים. הגמרא ממשיכה לדון בסוגיה זאת באריכות כשהיא מציגה לכך ארבעה הצעות פתרון דחוקות:

תחילה מובאות שלוש שיטות אמוראים המעמידות את המשנה כדעת יחיד: א. רבה מעמיד שהמשנה אמורה לפי שיטת רבי עקיבא. ב. רב יוסף ניסה להעמיד את המשנה כשיטת רבי. ג. ורבי זירא ניסה להעמידה כדעת אחרים. הגמרא למעשה דוחה את כל העמדות הללו. רבי אבהו לעומת זאת מנסה להעמיד את המשנה במציאות דחוקה לפיה אכן יש כאן עקירה מעל מקום ד' על ד' טפחים כשמדובר בציוור מאוד רחוק מהדעת: בוא קבלת החפץ נעשית בפועל בגובה של שלושה טפחים מהקרקע (הנחשבת להנחה על הקרקע) כיוון שהעני הוא למעשה גמד העומד בבור. רבא דוחה את הדברים ומקשה על האבסורדיות של הציוור וחותם את הדיון בסברא חדשה:

אמר רבא: איכפול תנא לאשמעינן כל הני? אלא אמר רבא: ידו של אדם חשובה לו כארבעה על ארבעה. וכן, כי אתא רבין אמר רבי יוחנן: ידו של אדם חשובה לו כארבעה על ארבעה...

בבלי, שבת ה"ע"א

רבא מלמד כי למרות הדרישה להניח ולעקור במקום ד' על ד', ישנו עיקרון נוסף המחריג את המקרה שבמשנה כיוון שיד האדם נחשבת כמקום של ד' על ד' טפחים למרות גודלה הקטן.

נקודה נוספת שמשפיעה על הבנת מקור הכלל ומהותו, עליה חוזרת הגמרא שלוש פעמים בסוגיה, היא שיש מקום לחלק בין עקירה להנחה: "ודילמא הנחה הוא דלא בעיה הא עקירה בעיא..." כלומר הגמרא מניחה שתתכן שיטת ביניים שמצריכה עקירה מעל מקום ד' על ד' טפחים אך לא הנחה. הקושיה מתחדדת למעשה שהסברא העומדת מאחרי שיעור ד' על ד' טפחים רלוונטית יותר לעקירה מאשר להנחה. והראשונים בחנו אפשרות זאת בתשומת לב רבה.

”פחות משעור זה לא ינוחו בו הדברים המונחים שם”

בפירוש הרמב"ם למשנה מובא הסבר פשוט לגדר ד' על ד' טפחים:

והיסוד השלישי שלא יתחייב העוקר מרשות והניח ברשות שניה עד שיעקור ממקום שיש בו ארבעה על ארבעה ויניח במקום שיש בו ארבעה על ארבעה או יותר על כך, לפי שכל פחות משעור זה לא ינוחו בו הדברים המונחים שם ולא ישארו עליו אלא אם היו דברים קטנים.

פירוש המשנה, לרמב"ם, שבת א, א

כפי שניתן לראות, הרמב"ם מבאר שמדובר בסברה טבעית, בלי מקום שכזה חסר את מרכיב ה'הנחה' כיוון שהחפץ לא נחשב כחפץ הנח במקום ברור ויציב. בראשונים נוספים רואים כיוון דומה המבוסס בעיקרו על סברה זו. כך ניתן לראות בדברי הרמב"ן:

והא בעי עקירה והנחה מעל גבי מקום ד'. פי' גמרא גמירי לה הכי ומקראי לית לן ואפי' ממתני' וברייתא לית לן בהדיא, וכן הא דמקשי ודילמא הנחה הוא דלא בעיא הא עקירה בעי' סברא הוא דעדיפא ליה עקירה...

חידושי הרמב"ן, שבת ד ע"א

הרמב"ן מדגיש שדין עקירה והנחה מעל גבי מקום ד' על ד' טפחים נלמד מסברה ולא מפסוק ברייתא או משנה.

בהמשך הדברים הוא מחדד את הסברה על פי האפשרות המובאת במהלך הסוגיה, הקובעת שהנחה אינה צריכה מקום ד' על ד' אלא רק עקירה. הרמב"ן מבאר כי מכיוון שדין זה מבוסס על סברה, ממילא מובן מדוע הגמרא הציעה לפצל את דין עקירה, העדיף בסברה מהנחה. זאת כיוון שלשיטתו ההוצאה היא מרכז המלאכה וממילא מעניין אותנו לבחון האם החפץ היה מונח תחילה לפני שהוא נעקר ויצא.¹ זאת בניגוד ללשון הרמב"ם ששם את הדגש דווקא על ההנחה.

1. בשיטת הרמב"ן מודגש שיסוד מלאכת הוצאה הוא דווקא ההוצאה ולא ההכנסה, שכפי

הרשב"א מפתח את הסברא בכיוון שונה מרבו הרמב"ן:

הא דאמרינן והא בעינן עקירה והנחה על גבי מקום ארבעה, איכא למימר דמסברא בעלמא קאמר לפי שאין דרכן של בני אדם להניח כליהם אלא במקום רחב שיכול להשתמר בו שלא יפול אבל מקראי לית לן...

חידושי הרשב"א, שבת ד ע"א

הפירוש הראשון שמציע הרשב"א מפתח כאמור את שיטת רבו, הרמב"ן, המסביר זאת מסברה – מקום ד' על ד' מוגדר כך מכיוון שזו הדרך להניח חפץ בצורה יציבה.

הרשב"א לא מתייחס רק ליכולת של החפץ לנוח ולא לנוע, אלא הוא מחדש מאפיין משמעותי יותר לגודל זה שהוא שיעור מקום "שיכול להשתמר".

עקרון דומה ניתן למצוא בגמרא בעירובין ביחס להגדרת ביטול רשות היחיד:

אמר רב הונא: עמוד ברשות הרבים, גבוה עשרה ורחב ארבעה, ונעץ בו יתד כל שהוא מיעטו. אמר רב אדא בר אהבה: ובגובה שלשה. אביי ורבא דאמרי תרוייהו: אף על פי שאין גבוה שלשה. מאי טעמא לא משתמש ליה. רב אשי אמר: אפילו שגבוה שלשה, מאי טעמא אפשר דתלי ביה מידי. אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי: מלאו כולו ביתדות מהו? אמר ליה: לא שמיע לך הא דאמר רבי יוחנן: בור וחוליייתה מצטרף לעשרה? ואמאי? הא לא משתמש ליה! אלא מאי אית לך למימר דמנח מידי ומשתמש. הכא נמי דמנח מידי ומשתמש.

בבלי, עירובין עח ע"א

השיעור המסויים של "ד' טפחים על ד' טפחים" הוא למעשה השיעור המגדיר את רשות היחיד. שיעור זה איננו מוכן שהרי אי אפשר לחיות באמת בשטח כל

שכבר ראינו בשיעור הקודם ההוצאה נובעת מ"עקירת החפץ ממקומו".

כך קטן,² בגמרא זאת נראה שמוסכם לכל הדעות שהגדרת רשות היחיד נעוצה בשאלה האם ניתן להשתמש במקום ולהניח חפצים בדרך הנשמרת. רב אשי סובר כי כל עוד אפשר לנצל את היתד לשימוש (במקרה של הסוגיה לתליית חפצים) המקום מוגדר עדיין רשות היחיד. מדבריו נראה כי רשות היחיד הינה תשתית לשימוש בחפצים באופן קבוע.

לענייננו, ניתן לקבוע כי אמנם מקום ד' על ד' טפחים איננו מקום המתאים להימצאות אדם אך הוא מקום שניתן לייחדו לשמירה על החפץ המונח בו.

שלוש הדעות שראינו עד כה למעשה נשענו על סברא, לשיטתם כפי שהדגיש הרמב"ן אין כל צורך במקור לגדר זה, וההסבר הוא הסבר מציאותי. אולם יש לשאול עליהם: אם מדובר בסברא מציאותית מדוע הגמרא כל כך התקשתה בגדרי הוצאה שבמשנה עד כדי האפשרות האבסורדית של רבי אבהו שמדובר בגמד העומד בבור?

אמנם לפי הסברו של הרשב"א תירוצו של רבא מובן: הסברא מחייבת להגיע למקום המשתמר וידו של אדם נחשבת כמקום שימור. אולם הקושי עדיין קיים, אם אכן אין מקור מחייב לגדר שכזה הרי ההגדרה ביסודה לא טובה, והיה צריך להגדיר רק שהחפץ חייב לנוח במקום בר שמירה ולוותר על כל הדיו.

שיטת ר"ת – "בן היה מפתמא במשכן"

כפי שכבר ראינו, מלאכת הוצאה נלמדת מכמה מקורות שונים כאשר הראשונים נחלקו מהו המקור המרכזי ממנו יש ללומדה, ומדוע ישנם כמה מקורות לדבר.

2. כפי שנראה להלן שיעור מקום אדם הוא ד' על ד' אמות. בנוסף ניתן לראות שבהלכות רבות בית נחשב רק עם גודלו הוא ד' על ד' אמות כפי ממפורט בבבליא בסוכה ג ע"א: "בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות, פטור מן המזוזה ומן המעקה, ואינו מטמא בנגעים, ואינו נחלט בבתי ערי חומה, ואין חוזרין עליו מעורכי המלחמה, ואין מערבין בו ואין משתתפין בו, ואין מניחין בו עירוב ואין עושין אותו עיבור בין שתי עירות ואין האחין והשותפין חולקין בו... לגבי בית, דדירת קבע הוא - אפילו רבנן מודו, דאי אית ביה ארבע אמות על ארבע אמות - דיירי ביה אינשי, ואי לא - לא דיירי ביה אינשי".

שלוש השיטות המרכזיות הן: לימוד מהפסוק "ויכלא העם מהביא" האמור במלאכת תרומת המשכן; לימוד מהפסוק "אל יצא איש ממקומו" האמור בפרשת המן; או לימוד מהעלאת והורדת הקרשים מהעגלות בשעת בניית המשכן. מחלוקת זו באה לידי ביטוי גם בסוגיה שלנו וכך מובא בתוספות:

והא בעינן עקירה והנחה מעל מקום ד' – אומר ר"ת דאין רגילות להניח החפץ בפחות מד' וכן היה מסתמא במשכן...

תוספות, שבת ד ע"א

רבינו תם, פותח בדומה לראשונים שראינו עד כה בשאלת ה"רגילות" קרי בסברא, אולם כדרכו, הוא מוסיף ומעמיד את מיקוד המקור על מלאכת בניית המשכן המבוסס על הברייתא בגמרא (שבת מט ע"א), שכאמור, מתייחסת להורדת קרשי המשכן מהעגלות והעמסתם עליהן. מסתבר מדבריו שתהליך ההוצאה מחייב מקום משמעותי בגלל גודלם של הקרשים, ומכאן נגזר מקום של ד' על ד' טפחים כגדר עקרוני בגדרי מלאכות שבת.

הסברו למעשה דומה להסבר הרמב"ם והרמב"ן אלא שהוא מחדד שתי נקודות א' שכך היה במשכן. ב' שכך הרגילות ואין לבחון כל מקרה לגופו.

שיטתו יכולה ליישב את השאלה שהצגנו קודם: אם מדובר בסברא מדוע הגמרא מתקשה כל כך ליישב את הדין עם המשנה? לפי דבריו מובן מדוע הגמרא צריכה לדון בגדר המקום כעקרון הלכתי, שהרי מקורו במשכן ואין הוא רק סברא בעלמא.

מעבר לכך מסתבר שהצורך ללמוד מהמשכן תואם את שיטתו העקרונית של ר"ת ובעלי התוספות שמלאכת הוצאה היא מלאכה גרועה וכיוון שכך יש צורך במקור ברור לכל אחד מפרטי המלאכה. לפי הבנה זאת נראה שדעת הרמב"ם היא לשיטתו שהוצאה היא מלאכה ככל המלאכות, וממילא אין צורך למצוא את המלאכות הרגילות במשכן כדי להגדיר את פרטי המלאכה ומספיק שכך מתאפיינת המלאכה.

יש לציין שבספר הישר שיטת רבינו תם מובאת בדרך שונה:

והא בעינא עקירה והנחה על גבי מקום ארבעה שכן מצינו בנדבת המשכן שמוציאין מבתיהם שהן ד' ומניחין לפני עושי המלאכה.

ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סימן קפה

במקור זה רבינו תם לומד את מלאכת הוצאה מהפסוק "ויכלא העם מהביא" ולא מתיאור הורדת הקרשים מהעגלות. במקרה זה שיעור ד' טפחים לא נלמד מההנחה אלא דווקא מהעקירה מהבתים "שהן ד'". גם כאן חשוב לר' תם להביא מקור ברור ולא רק סברא, אולם כאן המקור מדגיש דווקא את העקירה מהבית.³

שיטת ר"י – "אין מקום חשוב בפחות מד"

בהמשך דברי תוספות מובאת שיטת ר"י הלומד את דין ד' טפחים בדרך שונה מדרכם של הראשונים שראינו עד כאן:

...ועוד אומר ר"י דאל יצא איש ממקומו משמע דקאי נמי אחפץ כלומר ממקומו של חפץ דרשינן בעירובין (פ"א ד' יז:) דאל יצא אל יוציא אף על גב דפשטיה דקרא קאי אמקומו של אדם דהיינו ד' אמות מ"מ משמע נמי מקום החפץ ואין מקום חשוב בפחות מד'.

תוספות, שבת ד ע"א

ר"י לומד את מלאכת הוצאה מהפסוק "אל יצא איש ממקומו", שעוסק ביסודו ביציאת האדם (כמבואר בשיעורים הקודמים), ונדרש בגמרא בעירובין בתורת "אל יוציא" – איסור הוצאת חפצים, כאמור לעיל. בפסוק זה הדגש הוא על מעשה ההוצאה והעקירה ואין שם מקום להנחה. נראה שלדעת ר"י המוקד של מלאכת הוצאה הוא עקירת החפץ והוצאתו מ'מקומו', לשיטתו יש לעקור מעל מקום ד' כדי להתחייב מכיוון שרק מקום כזה נחשב כ'מקום חשוב', שהלקיחה

3. בריטב"א שיטת ר"ת מובאת בצורה ברורה כעוסקת רק בהנחה ודווקא בר"ה.

ממנו נחשבת לפעולה משמעותית. ר"י מדגיש כי שיעור מקום חשוב של חפץ הוא ארבעה על ארבעה טפחים, בשונה ממקום האדם שהינו ד' אמות.

חידוד לשיטתו של ר"י, ממנה עולה כי עיקר מלאכת הוצאה מתבטא דווקא בעקירה, ניתן למצוא כפי שהזכרנו לעיל בהמשך הסוגיה. הסוגיה מעלה הצעה ממנה עולה שאין צורך להניח על מקום ד' על מנת להתחייב אך יש לעקור ממקום ד' לשם כך. סברה זו נדחית בשלב זה, אולם ר"י על אתר מבאר את יסוד הדין בסברה:

ולפי מה שפירשתי לעיל דדרשין מאל יצא איש ממקומו אתי נמי שפיר דבעקירה מיירי.

תוספות שבת ד ע"ב

ר"י מבהיר כי מכיון שמקור מלאכת הוצאה נלמד מהפסוק "אל יצא איש ממקומו", ממילא יש מקום לפרש את הפסוק כמדבר דווקא על עקירה ממקום ארבעה טפחים ולא על הנחה במקום ארבעה טפחים.

שיטה זו מתאימה לניתוח המשנה והגמרא שעשינו בשיעורים הקודמים, ולהבחנה שעיקר מלאכת הוצאה קשורה לעקירת החפץ מהרשות בו הוא נתון. מעין מלאכת קוצר "עקירת דבר ממקום גידולו".

על מנת לבחון תפיסה זאת נתבונן בהקשרים נוספים בדברי התנאים בהם אנו מוצאים את השיעור ד' על ד' טפחים. כאמור, שיעור ד' על ד' טפחים הוא השיעור המינימלי להגדרת רשות היחיד:

ואיזו היא רשות היחיד – חריץ שהוא עמוק עשרה ורחב ארבעה, וכן גדר שהוא גבוה עשרה ורחב ארבעה – זו היא רשות היחיד גמורה.

תוספתא, שבת א, א

השוואה בין חיוב עקירה והנחה ממקום ד' על ד' טפחים ובין גדרי רשות היחיד יכולה ללמד על צורך במקום בעל ייחוד מהסביבה. עם זאת, כאמור, שיעור זה

איננו שיעור בו יכול אדם לחיות (שיעור בית) והוא שונה משני שיעורים אחרים שנאמרו בהלכות שבת: מקום פטור, הקטן משיעור זה; ושיעור ד' על ד' אמות, שיעור בית, המותר בטלטול ברשות הרבים, שהוא שיעור "מקומו של האדם", כפי שציין במפורש ר"י בסוף דבריו.⁴

את ההגדרה המפורשת ביותר לכך שמקום ד' על ד' טפחים הוא מקום חשוב אנו מוצאים במסכת סוכה:

כמה יהא בין סוכה לסוכה ותהא תחתונה פסולה? – אמר רב הונא: טפח, שכן מצינו באהלי טומאה טפח. ורב חסדא ורבה בר רב הונא אמרי: ארבעה, שלא מצינו מקום [חשוב] פחות מארבעה, ושמואל אמר: עשרה.

בבלי, סוכה י ע"א

הגמרא דנה בדין סוכה על גבי סוכה, היא דנה בשאלה מתי הסוכה העליונה פוסלת את התחתונה. הגמרא מביאה שלוש דעות מהו שיעור גובה הסוכה העליונה המחשיבה כאוהל עצמאי הפוסל את הסוכה התחתונה. לדעת רב הונא מספיק גובה של טפח, כפי שנלמד מאהלי טומאה. לדעת רב חסדא ורבה בר רב הונא נדרש גובה של ארבעה טפחים, לאור העיקרון היסודי שמקום חשוב הוא תמיד יותר מארבעה טפחים. שמואל קובע כי השיעור הוא עשרה טפחים. לענייננו, אנו רואים הגדרה יסודית התופסת את שיעור ד' טפחים כמקום חשוב.⁵ אנו מוצאים שיעור זה במספר הלכות נוספות, בדגש על ההשוואה בין שיעור ג' לד' טפחים: שיעור ג' טפחים בסמוך לקרקע נחשב במקרים רבים כחלק מן הקרקע או כ'לבוד' בהקשרים אחרים, ובמקרים אלו שיעור ד' טפחים הוא

4. כפי שנרחיב עוד לקמן עמ' 198.

5. על אף שבגמרא זאת (וכן בחלק מהמקורות שלהלן) מובאים דוגמאות העוסקים בגובה ד' טפחים ולא במרחק. נראה שהחקירה של הגמרא כאן נשענת על הגדרת המרחב שבין שני הגגות, כשהיא מגדירה במפורש שרק חלל של ד' טפחים יוצר מקום בעל חשיבות עצמאית.

ההגדרה למקום חדש ונבדל. לדוגמה, הגמרא בשבת מגדירה כי דברים הנמצאים מתחת לג' טפחים ברשות הרבים נחשבים למונחים על הקרקע:

אמר רבה בר שילא אמר רב חסדא: לבינה זקופה ברשות הרבים, וזרק וטח בפניה – חייב, על גבה – פטור. אביי ורבא דאמרי תרוייהו: והוא שגבוה שלשה, דלא דרסי לה רבים.

בבלי, שבת, ז ע"א

ההבנה כי שיעור של פחות מג' טפחים בסמוך לקרקע נחשב כקרקע עולה גם בתירוצו של רבי אבהו בסוגיה שלנו (בתיאור גמד העומד בתוך בור וגבוה שלושה טפחים שהוזכר לעיל).

הבדלה בין שיעור ג' טפחים לד' טפחים קיימת גם בדיני מחיצה, בפרט בהלכות סוכה. מחד, שיעור פחות מג' טפחים נחשב ללבוד, ומאידך, בדומה לדין סוכה תחת סוכה, מצינו בדינים נוספים מהלכות סוכה כי ריחוק ד' טפחים מגדיר את החפץ כמנותק ועומד בפני עצמו. לדוגמה אדם המסכך בסדין לנוי אסור להורידו מתחת לארבעה טפחים (סוכה י ע"ב, שו"ע תרכז, ד) כיוון שאז הוא נחשב לאוהל עצמאי, כאשר בשיעור פחות מזה הסדין בטל לסכך. באופן דומה יש להבין את דין פסילת סכך פסול בארבעה טפחים (ואכמ"ל ראו שו"ע או"ח תרלב, א) ועוד.

מקור נוסף בו אנו מוצאים שיעור זה נמצא בהלכות כלאים: המשנה בכלאים דנה באיסור זריעה בתוך כרם גפן, ומדגישה שכאשר יש דבר המפסיק ויוצר מחיצה בין הזרעים לבין הכרם מותר לזרוע שם:

... וסומך לבור ולניר ולגפה ולדרך ולגדר גבוה עשרה טפחים ולחריץ שהוא עמוק עשרה ורחב ארבעה ולאילן שהוא מיסך על הארץ ולסלע גבוה עשרה ורחב ארבעה

משנה, כלאים ב, ח

המשנה מגדירה גבול החוצץ בין גידולים שונים. אחת הדוגמאות למחיצה שכזאת היא חריץ בגובה עשרה טפחים וברוחב ארבעה. המידות שמתארת

המשנה זהות לגדרי רשות היחיד בשבת. ניתן לראות שהגדרת מקום ד' יוצרת חשיבות והפרדה כפי שביאר שם הרא"ש (פירוש המשנה לרא"ש שם): "ואם אין רחב חריץ ד' כמאן דליתיה דמיא". בכלאים בשונה מסוכה הנושא הוא לא השימוש בתוך השטח אלא עצם קיומו של השטח. כך שהשימוש בכלאים במידה של ד' על ד' טפחים מחזקת את הפרשנות של ר"י שהמשמעות של שיעור ד' על ד' טפחים היא בעצם הגדרת 'המקום', ולא רק כחלק מהגדרת ההנחה והשימוש שיכול להעשות על גביו.

מקור נוסף בו אנו מוצאים שיעור זה הוא בדין העוטן זיתים ברשות עם הארץ במקום סגור, שכל עוד אין פתח למקום העטינה אין חשש שעם הארץ טימא את הזיתים. התוספתא במסכת טהרות דנה בגודל החור המקסימלי שאינו נחשב לפתח לעניין זה:

היו שם חורין וסדקין אינו חושש שמא מושיט את הקנה ומסיטן היו שם חלונות של ארבע טפחים נידונות כפתחים

תוספתא, טהרות י, ז

התוספתא מלמדת כי חלון ארבעה טפחים נידון כפתח, ובפחות משיעור זה החלון לא נחשב פתח. גם מכאן אנו יכולים ללמוד שמקום של ד' טפחים נידון כמקום העומד בפני עצמו.

מכלל מקורות אלו מצטיירת תמונה שלמה לפיה שיעור ד' על ד' טפחים משמש כרשות נפרדת, היוצרת מקום חדש העומד בפני עצמו, בדגש על כך שמקום זה רלוונטי לחפצים ולא לאדם. הסבר התומך בשיטתו של ר"י.

פיכום עיקר שיטות הראשונים

מתוך דברי הראשונים שראינו עד כה נראה שישנם שלושה כיוונים שדרכם אפשר להסביר את הקשר בין שיעור ד' על ד' טפחים לדיני הוצאה:

א. לשיטת חכמי ספרד מדובר בסברה בעלמא, מקום ארבעה טפחים הוא באופן טכני המקום המינימלי שהחפץ נח ומשתמר בו. והוא נקבע כגדר של הנחה משמעותית.

ב. לשיטת ר"ת הגדר נלמד ממלאכות המשכן, הוא נשען על סברא הבחונת את הדרך המקובלת להניח חפצים, אולם לשיטתו עדיין נצרך מקור ברור לחיוב הדין. הצענו לפרש שהצורך במקור ברור נובע מהיותה של הוצאה 'מלאכת גרועה'.

ג. לשיטת ר"י ישנה דרישה שיהיה 'מקום' חשוב לחפץ, כאשר מקום ארבעה טפחים נחשב למקום קבוע לשימוש חפצים, ורק ממנו תיתכן "עקירת החפץ ממקומו".

שיעור ד' על ד' טפחים בחלק מהגדרת 'הוצאה' או כפרט בדיני שבת?

עד כה דנו למעשה בשתי שאלות חופפות: א. מהו מקור הדין? ב. מה טעמו? כפי שראינו שיטת ר"ת ייחודית בהצמדת הדין למלאכות המשכן, הצמדה שיכולה ללמד על מהות המלאכה, כפי שנראה להלן.

בעל המנחת חינוך, דן באיסור הוצאת בשר הפסח חוץ למקום החבורה (שמות יב, מו). הדיון הוא על בסיס דברי הגמרא בפסחים (דף פה ע"ב) הקובעת כי על מנת להתחייב בהוצאה מסוג זה ישנו צורך בעקירה ובהנחה, דוגמת חיוב ההוצאה בשבת. בתוך דיון זה הוא מדגיש את הפער שבין שיטות ר"י ורבינו תם:

ומבואר כאן בש"ס וברמב"ם (הלכה א) והרב המחבר דאינו חייב על הוצאה זו של פסח עד שיניח, דהוצאה כתיב בה כשבת, מה שבת וכו' הכא נמי עד דעביד עקירה והנחה עיין דף פ"ה ע"ב. ובשבת ד' ע"א מבואר דבעינן עקירה והנחה במקום ד' על ד'... אם כן אפשר דכאן נמי בעינן עקירה והנחה במקום ד' על ד' כיון דאיתקש לשבת. ואפשר לחלק בשלמא לענין עקירה והנחה דזה נלמד לחז"ל מ"אל יוציא" [עיין עירובין יז ע"ב] דבלא זה לא הווי הוצאה כלל, עיין שבת ג' ע"א תוס' ד"ה בעשותה, אם כן הכא נמי לא הווי הוצאה כלל אבל עקירה והנחה בד' על ד' דבאמת הוי הוצאה רק בשבת פטור אם כן כאן חייב דמכל מקום הוי הוצאה. ונ"ל דתלי בשני טעמים שבתוס' שבת ד' ע"א ד"ה והא בעינן, דר"ת מפרש דאין

רגילות להניח מפחות מד' על ד' ומסתמא כן הוי במשכן, א"כ דוקא בשבת כל דלא הוה במשכן אין חייבים, אבל כאן חייב דאין ענין למשכן, והר"י מפרש שם דאל יצא שם בשבת משמע מקום החפץ ואין מקום חשוב פחות מד', ואם כן כיון דנפקא ליה מאל יוציא, א"כ כאן נמי צריך עקירה מעל מקום ד' על ד' והנחה במקום ד' על ד' כמו דבעינן עקירה והנחה כן נראה לענ"ד.

מנחת חינוך, מצוה טו, ו

המנחת חינוך חוקר האם גם בשביל להתחייב באיסור הוצאה מחוץ לחבורה יש צורך בעקירה והנחה מעל מקום ד' על ד' טפחים או לא. הוא תולה את זה במחלוקת רבינו תם ור"י: לדעת רבינו תם, הסובר כי מקור דין זה בהלכות שבת נלמד ממלאכת המשכן, יש להסביר שזהו דין פרטי בהגדרת מלאכה בשבת, וממילא אינו משפיע על הלכות נוספות (בשונה מעצם הדרישה שיהיה עקירה והנחה שהם חלק מהגדרת הוצאה). לדעת ר"י, הסובר כי מקור הדין בשבת נובע מהגדרה מהותית של 'מקום חפץ', ממילא יסוד זה הינו כללי בהגדרת הוצאה, וממילא הוא הדין שגם בפסח יש לעקור מעל מקום ד' על ד' טפחים על מנת להתחייב.

מתוך דברים אלו עולה כי הדגש המרכזי אותו שם ר"י בהגדרת 'מקום' משמש כהגדרה מהותית ביחס למקום חשוב של חפץ, ולא כחלק מתיאור מלאכות המשכן השייך רק לתנאי הדין בשבת, ולכן הוא משמעותי גם לפסח. עם זאת, חשוב לשים לב שעל אף דיוקו של המנחת החינוך, מסתבר שכל הראשונים שהבאנו לעיל שדנו בסברא ללא מקור (ולא התייחסות לזיקה לעבודת המשכן) דנו בהגדרה מהותית ל"הוצאה", כדיוקו של המנחת חינוך בדברי ר"י.

מקור דין 'הנחה' לשיטת ר"י

הנודע ביהודה בצ"ח מקשה על שיטת ר"י :

ורש"י כתב מסברא. ולפירוש רש"י נכון שהסברא הוא על הנחה כמו על עקירה. אבל התוס' שכתבו מצד קרא דאל יצא איש ממקומו, א"כ קשה

תינת עקירה אבל הנחה מהי תיתי. וגם מה שכתבו התוס' דמסתמא כך היה במשכן דאין רגילים להניח החפץ בפחות מד', היינו שמסתמא היו חפציהם מונחים בתיבה שיש בהם ד' ונמצא שנטלום ממקום שיש בהם ד', וגם זה על עקירה, אבל על הנחה מהי תיתי שהקשה גם על הנחה.

צל"ח שבת ד ע"א

לפי הבנת הצל"ח רש"י מסביר שהשאלה נובעת מסברה בדומה לשיטות שהובאו לעיל,⁶ ומכיוון שכך ברור מדוע נקודת המוצא של הגמרא היא שהדין קיים הן בעקירה והן בהנחה. לעומת זאת לשיטת ר"י קשה – מדוע למעשה גם הנחה נכללת בתנאי זה אם המקור הוא מהפסוק 'אל יצא'?

הנודע ביהודה לכאורה צודק בשאלתו, אך כפי שהובא לעיל נראה שיש ליישב את שיטת ר"י מתוך הבנה יסודית של תפקיד המקום של החפץ:

המקום הופך למעשה לחלק מהגדרה של החפץ. כל זמן שאין לחפץ מקום לנוח בו, הוא לא נחשב כעקור, ממילא יתכן שכל זמן שהוא לא נמצא במקום חדש הוא לא נעקר לגמרי ממקומו הראשון. כל עוד החפץ נמצא במרחב ביניים נשאר על החפץ מעין 'רשימו' מהמקום המקורי ושמו של מקומו הראשון עליו. רק כאשר החפץ קבע מקום חדש הושלמה עקירתו ממקומו. לפי זה ניתן לבאר שלשיטת ר"י הדרישה שהחפץ ינוח במקום מסוים נועדה להשלים את העקירה בלבד בביטול 'מקום החפץ' הראשוני.

סיכום

בשיעור זה התחלנו לעסוק בתנאי המחודש למלאכת הוצאה, המצריך שהעקירה וההנחה יעשו מעל גבי מקום ד' על ד' טפחים.

6. אולם יש להעיר שרש"י בריש המסכת למד את המקור למלאכת הוצאה דווקא מהפסוק ויעבירו קול במחנה (רש"י שבת ב ע"א ד"ה "שתים שהן ארבע בפנים"). זאת לעומת תוספות שהביאו בריש המסכת דווקא את הפסוק מפרשת המן (תוספות שבת ב ע"א ד"ה יציאות).

ראינו את מחלוקת הראשונים על המקור לתנאי זה המובא לראשונה בסוגית הגמרא: שיטת חכמי ספרד היא שהדין נובע מסברה שההנחה הרגילה, המשתמרת, נעשית על גבי מקום של ד' על ד' טפחים. שיטת ר"ת היא שלצד הסברא הדין תלוי בעיקרו בלימוד מהקמת המשכן, ושיטת ר"י היא שדין זה נובע מלימוד מהפסוק "אל יצא איש ממקומו" המובא בפרשיית המן.

עמדנו על ההבדל המרכזי בין השיטות: לשיטת חכמי ספרד מדובר בסברא הנובעת דווקא ממהות ה'הנחה' והצורך שהיא תתקיים ב'מקום' המשתמר, לעומתם לדעת ר"ת גם אם יש כאן סברא מה הרגילות, גדרי הדין נלמדים בעיקרם ממלאכות המשכן והצענו שטעמו הוא שכיוון שמדובר במלאכה גרועה אי אפשר ללמוד אותה רק מסברא. לשיטת ר"י מדובר בעקרון יסודי שהוצאה היא דווקא כשחפץ נעקר ממקום בעל חשיבות עצמאית.

בסוף השיעור ראינו את דברי בעל המנחת חינוך שבחן האם דין ד' טפחים הוא ייחודי להוצאה בשבת או שהוא חלק מהגדרות 'הוצאה' בכלל. לדבריו לדעת ר"י (וככל הנראה גם חכמי ספרד) מדובר בחלק מהגדרת הוצאה הרלוונטי גם לדין הוצאת הפסח, ואילו לשיטת ר"ת אין לו אלא מקומו בהלכות שבת.

בנוסף הבאנו את קושית הנודע ביהודה על שיטת ר"י, שלכאורה אין כל משמעות להנחה, והצענו שהפרשנות היסודית שמציע ר"י לחשיבות המקום משמעותית גם לסיום המלאכה ולא רק לעקירה.

לאחר שנבחן את פרטי הסוגיה נחזור למשמעות המהותית של חידושו של ר"י שיש צורך לעקור ממקום בעל חשיבות, להגדרת תיקון המקום וחשיבותו.

